

אסף אל-בר

שלם שאינו מושלם

המעשה החינוכי הוא תרגול רוחני בפני עצמו, אם הוא מכוון גם לחינוך האופי העצמי של המחנכים, כהגדרתו של מרטין בובר

אלא תכליתו כפעם בפעם האדם בשלמותו, ולא רק לפי ממשותו הנוכחית, שהוא חי בה לעיניך, אלא גם לפי האפשרות הגנוזה בקרבו" (בובר 1984).

תכליתו של החינוך הטוב היא "האדם בשלמותו" וחובתו של המחנך איננה רק לכוון לתכלית זו, אלא גם לזהות את פוטנציאל השלמות שחבויה בחניך וטרם התממשה.

אולם כיצד אפשר לכוון לאותה שלמות ולהביא למימושה? "על שלמותו של החניך", עונה בובר, "משפיעה רק שלמותו של המחנך, הוויתו השלמה שלא במתכוון". המחנך צריך להיות "אדם חי, שלם, המביע את עצמותו ישר לזולת: חיותו מקרינה עליהם ומשפיעה ביתר תוקף וטוהר דוקא בשעה שאין עולה כלל על לבו הרצון להשפיע עליהם" (שם).

בובר, כהוגה של מפגש, קשר, דיאלוג, מניח את כל עולו של המעשה החינוכי על אופיו ודמותו של המחנך. גם אם נאמץ גישה רכה יותר, לא נוכל להתעלם מהעובדה שבתהליכים של חינוך האופי תהיה לאופיים של המחנך או המחנכת השפעה ניכרת על התהליך החינוכי.

בובר מדגיש את הספונטניות, את המפגש החינוכי שאין בו כוונה מחנכת. ואכן, גם המחנך מראה שערכים גלויים (אקספליציטיים) שמחנכים מנסים לחנך אליהם נתקלים בהתנגדות, ואילו ערכים נסתרים או לא מודעים (אימפליציטיים) הודרים ומשפיעים ביתר קלות. מבחינה פילוסופית ההסבר פשוט – קל הרבה יותר להתנגד למסר כאשר אני מודע לכך שמנסים לחנך אותי, אולם כשאין ניסיון אלא פשוט "התנהלות" – קשה הרבה יותר להתנגד.

...

נותרת השאלה כיצד אנו, כמחנכים, מטפסים לרמת שלמות האופי הנדרשת כדי לעמוד בסטנדרט הבוכריאני? תשובתו של בובר מפתיעה: "המחנך אינו צריך להיות גאון מוסרי כדי לחנך

"הבא לתקן יתחיל בו בעצמו; הווה אומר, יתחיל, אבל לא יסיים: חייב אדם לצאת לדרכו מעצמו, ולא לכוון את דרכו אל עצמו; מוטל עליו לתפוס את עצמו, אבל חלילה לו שיהא נתפס אל עצמו ויטפל בעצמו".

מרטין בובר, בפרדס החסידות

תרגול רוחני משמעו אימון שמכוון אל הרוח, אל התודעה, פנימה. המושג שסידרתא גוואטמה – הבוראה ההיסטורי – השתמש בו לתאר את אימון הרוח היה "בהוונה", שפירושה פיתוח התודעה וטיפוחה. "בהוונה" נוגעת לכל תהליך של התכנסות פנימה שמטרתו לפתח את התודעה כדי להפוך את האדם לטוב יותר. רוחניות בהקשר זה היא תהליך של שינוי האופי, התמרת התודעה או תיקון אדם במושגיו של מרטין בובר.

המשגה של רוחניות כתיקון אדם מבהירה את הקרבה בין רוחניות לבין המעשה החינוכי שבו אנו מלווים אנשים צעירים ונשים צעירות בתהליך עיצוב אישיותם.

ההתייחסות לחינוך כתהליך התמרה של התודעה, גם בהגדרתו המינימליסטית ביותר, מדגישה את מידת האחריות שמוטלת עלינו המחנכים והמחנכות. בחיבורו "על חינוך האופי" מבהיר מרטין בובר את גודל האחריות של המחנכים.

...

בובר, אחד מהוגי הרעות החשובים במאה העשרים, הציג פילוסופיה דיאלוגית שבמרכזה העובדה שהאדם יצור הנתון תמיד בויקה, בקשר בין-אישי, בדישית. לטענתו, אי אפשר להבין את האדם כשלעצמו, אלא רק מתוך התבוננות עליו כעל יצור בין-אישי. לא מפתיע אפוא שהגותו החינוכית של בובר מעמידה במקום מרכזי כל כך את הקשר בין המחנך לחניך ואת התהליך החינוכי שצומח מתוך קשר גומלין זה.

המחנך האמיתי, מסביר בובר, "אינו מכוון רק לכוח זה או זה של חינוכו כמי שרוצה להקנות ידיעות או הרגלי חריצות מסוימים,

השפע של פרקטיקות למעשה התיקון הפנימי – תיקון האדם – והיכולת להצביע על קשר בין הפרקטיקות הללו לבין איכויות שאנו מבקשים לפתח ולטפח.

בהקשר הנידון אפשר להתייחס לתרגולים של התכנסות פנימה (מדיטציה) שמטרתם לפתח בינה עצמית באמצעות תשומת לב (מיינדפולנס) או לתרגולים שמטרתם לפתח המלה.

...

אולם ברצוני להרגיש כאן את ההתייחסות למעשה החינוכי עצמו כמעשה של תיקון – כפרקטיקה מיוחדת שבאים בה לירי מימוש תיקון האדם ותיקון העולם בעת ובעונה אחת.

המעשה החינוכי הוא לכאורה מעשה של תיקון עולם, אך הוא

מזמן לנו שוב ושוב תזכורת על הצורך הרחוף בתיקון עצמנו. אם יש בנו מידה בסיסית של צניעות הרי שאנו מבחינים שוב ושוב במרחק ביננו לבין המושלם. אם יש בנו מידה בסיסית של אחריות ואהבה הרי שאלה הופכות לרצון עז להיות שלמים יותר עבור החניכים והחניכות שלנו.

מדובר פה לא רק על צורך ברמות מינימום של צניעות ואחריות, אלא גם בגישה שאנו באים אתה למעשה החינוכי. האתוס הקפיטליסטי-נרקסיסטי אומר לנו שכאשר אנו ניגשים אל המעשה עלינו להיות מצליחנים, כלומר כבר מושלמים. האתוס הרוחני אומר לנו שעלינו להיות על דרך, בתהליך של התמרת התודעה, ובראש ובראשונה לדעת היכן אנו עומדים – לדעת את עצמנו.

הכישלון היחיד שאפשר להתייחס

אליו במעשה של החינוך הרוחני אינו קשור לשום תוצאה חיצונית בעולם החומרי. כישלון רוחני מצוי אך ורק בויתור על ההמשך הנחוש בדרך הרוחנית – על המשך התהליך של תיקון האדם בדרך הטובה ביותר שאנו יכולים לעשות.

האדם השלם אינו מתיימר להיות מושלם ואינו מתיימר לעשות את מה שאין הוא יכול לעשות, אולם מידת השלמות משמעה שאין הוא מהסס לעשות את הטוב ביותר האפשרי, גם אם מדובר בטוב חלקי. בד בבד הוא או היא יודעים שככל שאנו מתפתחים כך מתפתחת היכולת שלנו לפעול בעולם.

המעשה החינוכי מכון אם כן לתיקון האדם לא פחות משהוא מכון לתיקון העולם. הקרבה בין תיקון האדם לחינוך האופי היא מקור מתמיד להשראה, ליצירתיות ולכוחות נפש עבור המהנכים. חינוך האופי, כמו מעשה התיקון, משתרע לכל הכיוונים – פנימה והחוצה. המחנך האמיתי הוא המחנך שאינו שוכח שמחויבותו לחינוך אופי שלו היא נדבך הכרחי של פועלו. ■

בעלי אופי", הוא אומר ומציג תפיסה של אדם "שלם שאינו מושלם" (שם).

זהו אדם שיש לו שתי מידות מרכזיות: ענווה מצד אחד ובינת עצמו מצד אחר. את הענווה מגדיר בובר כמודעות לעובדה שכל אחר הוא "רק יסוד אחד בתוך שפע החיים, רק הוויה בודדת בכל המציאות הזו המשפיעה על החניך" (שם).

המושג "בינת עצמו" מדגיש את תפקידו הייחודי של המחנך להשפיע על האדם השלם ולאפשר לו לצמוח. בינה עצמית זו כוללת בתוכה תחושת אחריות כלפי העולם, שנובעת מההכנה שיש אמת באשר למהות הקיום האנושי ונובעת ממנה גם היכולת ליצור זיקה לחניך ולאהוב אותו.

התכונה המשלבת את שתי הסגולות האלה היא ידיעה של האמת הקיומית באשר לאפסות האדם ("הנך רק יסוד אחד בתוך השפע"), מבלי שזו מובילה לניהיליות, אלא להפך – לאחריות ולאהבה.

המחנך הבוברי אני יודע אפוא לא רק את עצמו אלא גם את מקומו בעולם. הענווה מבינה שאי אפשר שהתהוות האופי האנושי תהיה תלויה באדם אחר בלבד, משמעותי ככל שיהיה. אולם תובנה זו אינה מפחיתה כהוא זה מתחושת האחריות שהמחנך חש כלפי החניך, אחריות שנובעת מהבנת תפקידו הייחודי – חינוך האדם בשלמותו, יצירת הפגישה הפרדגוגית-דיאלוגית ואהבת החניך.

האדם השלם שאינו מושלם הוא אדם שמודע לאי-שלמותו ולמגבלות כוחו – ולכן הוא עניו. עם זאת הוא יודע את עצמו, כלומר מבין גם את האחריות שיש לו כלפי העולם וכלפי האחרים, האחריות לאהוב.

השתמעותה הראשונה של אחריות

זו היא המחויבות לתיקון אדם: "הבא לתקן יתחיל בו בעצמו". אולם הידיעה העצמית יודעת גם כי "כשאני לעצמי – מי אני", והיא מחויבת גם לתיקון העולם. דמות "המחנך האמיתי" שמוצגת פה היא דמות של אדם שנמצא על דרך – אדם שעושה בעצמו תהליך של תיקון. הלגיטימציה לעסוק בחינוך האופי של התלמיד היא העיסוק הרוחני של המחנך בחינוך עצמי של אופיו – העבודה הרוחנית.

...

הריאלטיקה בין ענווה לאחריות, בין ענווה לידיעה עצמית אוהבת, מהדרת את היחסים בין ריקות לחמלה בכורהיזם המאוחר: ריקות היא ההכנה של זמניו ואפסותו של האדם אל מול מציאות אי-רסופית. תובנה שיש בה ענווה.

אולם תובנה זו מקבלת ערך זהה לערכה של החמלה האוהבת: הרצון להפחית את סבלם של האחרים שנובע מיריעת הקשר ההדדי ביננו לבין כל הסובבים אותנו. הדרך הבורהיסטית קוראת לפיתוח ברזומני של שתי הסגולות האלה, אשר משולות לשתיה כנפיים שהכרחי שיהיו מאוונות.

ייחודה של הפילוסופיה הבורהיסטית כפילוסופיה חיה היא

מרטין בובר. "על שלמותו של החניך משפיעה רק שלמותו של המחנך" צילום: Joop van Bilsen / Anefo, ויקיפדיה

מקורות

בובר, מ', 1984. תעודה ויעוד, בתרגום מ' ה' בן-שמאי, צ' וויסלבסקי, מ' ינון, ו' קלנר, ירושלים: הספריה הציונית על-יד ההסתדרות הציונית העולמית.